

Didactiek voor mens- en maatschappijvakken

Samenwerken aan de kerndoelen MM
in het voortgezet onderwijs

Hanneke Tuithof (red.)
Jefta Bego (red.)
Hans Wessels (red.)
Hans Palings
Luuk de Bakker
Dorien Doornebos-Klarenbeek
Wouter Smets

Boom

Met onderstaande unieke activeringscode krijg je via **www.boomstudent.nl** toegang tot het online materiaal. Deze code is persoonsgebonden en gekoppeld aan deze editie. Na activering van de code is het online materiaal twee jaar toegankelijk. De code kan tot zes maanden na het verschijnen van een volgende editie geactiveerd worden. De code is eenmalig te gebruiken. Ben je docent? Dan heb je jouw activeringscode per e-mail ontvangen. Deze code activeer je op **boomdocent.nl**.

Opmaak binnenwerk: Textxcetera, Den Haag

Illustraties binnenwerk: Fedor van Rossem

Omslagontwerp: Haagsblauw, Den Haag

© 2026 Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp. www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher. No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining and machine learning for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of Boom Uitgevers.

ISBN 9789024473861

NUR 846

www.boomstudent.nl

www.boom.nl/hogeronderwijs

Inhoud

Voor wie is dit boek? 9

Hoe gebruik je dit boek? 11

KENMERKEN

1 Kenmerken van de MM-vakken 15

Inleiding 15

1.1 Kenmerken van de MM-vakken 16

1.2 Werken met de (geactualiseerde) kerndoelen 23

Verwerkingsvragen 24

BEGINSITUATIE

2 De beginsituatie van leerlingen 25

Inleiding 26

2.1 Waarom is kennis van de beginsituatie van leerlingen juist bij de MM-vakken belangrijk? 26

2.2 Met welke onderdelen van de beginsituatie van leerlingen kunnen docenten rekening houden? 28

2.3 Klassendynamiek: rekening houden met verschillen tussen de beginsituatie van leerlingen 34

2.4 Hoe kunnen docenten kennis opdoen over de beginsituatie van leerlingen? 36

2.5 Wat te doen met de verkregen informatie? 37

Verwerkingsvragen 38

Verdieping: De beginsituatie van de docent 39

DOELEN

3 Doelen 43

Inleiding 43

3.1 Waarom is het belangrijk heldere doelen te formuleren voor goede samenwerking tussen de MM-vakken? 44

3.2 Lesdoelen voor MM-onderwijs formuleren 45

3.3 Het verschil tussen les- en leerdoelen 47

3.4 Werken vanuit de (geactualiseerde) kerndoelen 48

3.5 Backward design: werken vanuit kerndoelen via leerdoelen naar lesdoelen 51

3.6 Stappenplan 56

Verwerkingsvragen 59

Verdieping: Het ontwikkelen van een MM-visie 60

LEERSTOF

4	Leerstof	65
	Inleiding	65
	4.1 Wat is een leerstofanalyse?	66
	4.2 Waarom is leerstofanalyse extra belangrijk bij samenwerking tussen MM-vakken?	67
	4.3 Leerstofanalyse: selectie is een 'principekwestie'	70
	4.4 Leerstofanalyse: het opbouwen van een informatiestructuur	73
	Verwerkingsvragen	81

WERKVORMEN

5	Werkvormen	83
	Inleiding	83
	5.1 Basiswerkvormen geschikt voor samenwerking bij MM-vakken	86
	5.2 Complexe werkvormen geschikt voor samenwerking bij MM-vakken	92
	Verwerkingsvragen	100

EVALUATIE

6	Evaluatie	101
	Inleiding	102
	6.1 Waarom evalueren?	102
	6.2 Wat willen we evalueren?	104
	6.3 Vier manieren om informatie over het leerproces te verzamelen	107
	6.4 Vier manieren om kwaliteitsbesef over te dragen	109
	6.5 Het hart van formatief handelen: het geven van feedback	113
	Verwerkingsvragen	115
	Verdieping: Kleinschalig onderzoek doen	116

TAAL

7	Taal	121
	Inleiding	121
	7.1 Lezen	125
	7.2 Schrijven	132
	7.3 Spreken	138
	7.4 Afsluitende opdracht	143
	Verwerkingsvragen	144
	Verdieping: Gespreksvoering	145

SAMENWERKING

8	Succesfactoren bij samenwerking	147
	Inleiding	148
	8.1 Draagvlak en gezamenlijke visie	149
	8.2 Docenten hebben gezamenlijke doelen	151
	8.3 Tijd	155
	8.4 Communicatie	157
	8.5 Facilitering	159
	Checklist voor samenwerking tussen MM-vakken	164
	Verwerkingsvragen	166
	Hoe divers ziet het MM-onderwijs eruit?	169
	Dankwoord	174
	Over de auteurs	175

Voor wie is dit boek?

Beste docent (in opleiding),

We schrijven dit boek voor aankomende docenten die een lerarenopleiding in een of meer mens- en maatschappijvakken (MM-vakken) volgen. Maar ook docenten die al langer lesgeven kunnen dit boek gebruiken. Zeker wanneer op een school wordt samengewerkt tussen verschillende vakken (of wanneer dit in de toekomst zal gebeuren), kan dit boek relevant zijn. Dit geldt voor kortdurende samenwerkingen, langere projecten en voor samenwerkingen bij schoolvakken die structureel op het rooster staan.

Veel docenten aardrijkskunde, economie, filosofie, geschiedenis, levensbeschouwing en maatschappijleer komen tijdens hun lerarenopleiding in aanraking met een vorm van samenwerking tussen MM-vakken. Sommige lerarenopleidingen bieden trajecten aan om meerdere bevoegdheden te halen.

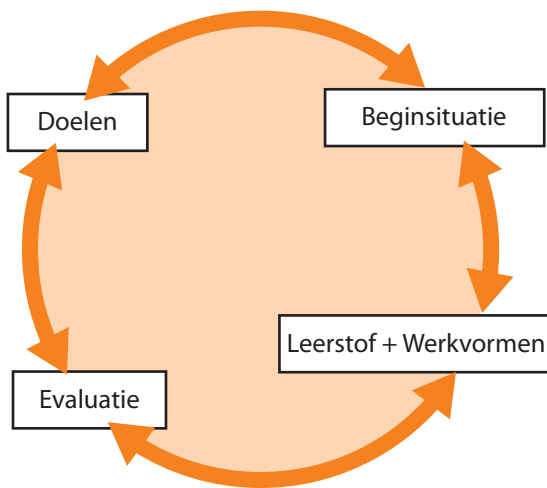
Het is belangrijk om juist nu dit handboek te schrijven, omdat in 2025 de kerndoelen voor het onderwijs zijn geactualiseerd (invoering per augustus 2027). Alle kerndoelen voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs zijn geformuleerd per leergebied (zoals kunst en cultuur, mens en natuur, moderne vreemde talen) en niet per schoolvak, zo ook de kerndoelen voor de MM-vakken. Binnen de leergebieden is gezorgd voor samenhang, en scholen kunnen een leergebied geïntegreerd aanbieden of in losse vakken. In dit handboek over samenwerking tussen MM-vakken sluiten we zoveel mogelijk aan bij deze geactualiseerde kerndoelen voor het leergebied MM. Op veel scholen wordt een vak MM aangeboden, maar andere scholen bieden de aparte schoolvakken aardrijkskunde, geschiedenis en economie aan om deze kerndoelen te bereiken. Daarnaast zijn er inhouden uit de vakken maatschappijleer en filosofie nodig om alle geactualiseerde kerndoelen MM te halen. Dus ook scholen die kiezen voor losse vakken, moeten nadenken over de plaats van de inhouden maatschappijleer en filosofie, vakken die vaak pas vanaf de derde of vierde klas worden aangeboden. Er zijn scholen die vakoverstijgende projecten of opdrachten in de bovenbouw aanbieden, maar dat gebeurt nog niet vaak. Dit boek biedt daar wel inspiratie voor. De examenprogramma's van de MM-vakken zijn of worden vernieuwd. Bij deze vernieuwing wordt ervoor gezorgd dat ze aansluiten op de geactualiseerde kerndoelen MM.

Er bestaan voor de MM-vakken handboeken vakdidactiek, maar tot nu toe was er nog geen handboek dat didactiek en het leren bespreekt vanuit de samenwerking tussen de MM-vakken. Dit handboek is geen handboek algemene didactiek en ook geen vakdidactisch handboek. Het vervangt ook niet de gespecialiseerde

handboeken voor de afzonderlijke MM-vakken. Het is een handboek over didactiek voor de samenwerking tussen MM-vakken, of het vak MM. Het is een praktische gids die beginnende en ervaren docenten inspiratie en handvatten biedt om het vak MM of de samenwerking tussen MM-vakken op hun school verder vorm te geven en zo de blik van leerlingen op de maatschappij te vergroten en hen voor te bereiden op hun deelname aan die maatschappij.

Hoe gebruik je dit boek?

We starten met een verantwoording van de hoofdstukken en leggen daarna uit hoe je dit boek kunt gebruiken. Waarom zijn de hoofdstukken in dit handboek belangrijk voor docenten die samenwerken binnen MM of die het vak MM geven? We hebben in dit handboek gekozen om de hoofdstukken te baseren op het Didactisch Analysemodel van Van Gelder.¹

Figuur 0.1 Het Didactisch Analysemodel van Van Gelder en collega's

Door aandacht te geven aan alle elementen van dit model, kunnen docenten ervoor zorgen dat er overeenstemming is tussen de doelen, de beginsituatie van de leerlingen, de keuze voor de leerstof, de werkvormen en de evaluatie. De elementen van het DA-model staan niet op zichzelf, maar moeten met elkaar in overeenstemming zijn omdat ze elkaar beïnvloeden: dit wordt ook wel *constructive alignment* genoemd. Het geheel is meer dan de som der delen. Ieder element van het DA-model is relevant in de lesvoorbereiding, maar juist de samenhang, de opbouw en de wisselwerking tussen alle elementen zorgen voor betekenisvol onderwijs, en dat kan leiden tot een grotere betrokkenheid van de leerlingen.

Het DA-model biedt een gestructureerde methode om onderwijs of lessen te ontwerpen. Niet alleen voor de afzonderlijke schoolvakken zoals geschiedenis en aardrijkskunde, maar juist ook voor het vak MM, waarin de inhoud en invalshoeken van afzonderlijke schoolvakken samenkomen. Ook hier geldt dat het geheel meer is dan de som der delen. De afzonderlijke MM-vakken bieden leerlingen de mogelijkheid inzicht te krijgen in de maatschappij en de wijze waarop

ze zich verhouden tot die maatschappij, maar juist het vak MM of projecten waarin wordt samengewerkt tussen de afzonderlijke MM-vakken kunnen een rijker en dieper inzicht bieden in relevante maatschappelijke onderwerpen en vraagstukken. Om dat te realiseren biedt het DA-model de mogelijkheid om bij samenwerking tussen de MM-vakken stapsgewijs onderwijs te ontwerpen en te streven naar samenhang. In elk hoofdstuk staat daarom één element uit het DA-model centraal, te herkennen aan het volgende icoontje:

Dit handboek gaat over samenwerking tussen MM-vakken. De inhoudelijke focus binnen elk hoofdstuk is daarop gericht. In het eerste hoofdstuk wordt een beschrijving gegeven van de MM-vakken en wordt uiteengezet wat deze vakken met elkaar gemeen hebben. Vervolgens wordt in hoofdstuk 2 de beginsituatie van de leerlingen besproken en wordt er dieper ingegaan op hoe daar rekening mee kan worden gehouden bij het ontwerpen van MM-lessen. In hoofdstuk 3 is er aandacht voor de geactualiseerde kerndoelen en wordt er antwoord gegeven op de vraag hoe deze kerndoelen kunnen worden vertaald naar leer- en lesdoelen voor het leergebied MM. Verwijzingen naar de geactualiseerde kerndoelen zijn te herkennen aan het volgende icoontje:

In hoofdstuk 4 wordt gekeken hoe leerstof, op basis van de gekozen doelen, wordt geselecteerd en toegankelijk gemaakt voor de leerlingen. In hoofdstuk 5 staan werkvormen centraal, de manier waarop de leerstof wordt aangeboden en hoe de leerlingen hiermee actief aan de slag gaan. In hoofdstuk 6 wordt de cirkel van het DA-model gesloten en wordt er besproken op welke manieren het leerproces van de leerlingen kan worden geëvalueerd.

In het MM-onderwijs is er om verschillende redenen extra aandacht voor taal: het betreft vakken waarin taal een grote rol speelt, en welke taal je gebruikt doet ertoe in het onderwijs. Daartoe kan het leren van leerlingen ondersteund worden door taalgericht vakonderwijs, waar in hoofdstuk 7 aandacht aan wordt besteed. In hoofdstuk 8 worden succesfactoren voor de samenwerking tussen MM-vakken beschreven. Dit levert handvatten en tips op om samenwerking op school vorm te geven en een succes te laten zijn. In het overzicht *Hoe divers ziet het MM-onderwijs eruit?* aan het einde van dit boek wordt aandacht besteed aan de grote diversiteit in samenwerkingen tussen MM-vakken. Ook wordt er een stappenplan gegeven om onderwijs te ontwerpen en in te richten volgens de geactualiseerde kerndoelen MM. De hoofdstukken 7, 8, en het overzicht *Hoe divers ziet het MM-onderwijs eruit?* zijn daarom zeker ook relevant voor ervaren docenten.

In de hoofdstukken worden verwijzingen naar andere hoofdstukken steeds aangeduid met een icoontje in de kantlijn. Het volgende icoontje verwijst bijvoorbeeld naar Hoofdstuk 1 Kenmerken:

Een samenwerking tussen MM-vakken biedt meerwaarde bij het bespreken en analyseren van maatschappelijke vraagstukken. In dit handboek zullen we de werkvormen en MM-didactiek vaak aan de hand van maatschappelijke vraagstukken bespreken, ook vanwege de centrale rol van maatschappelijke vraagstukken in de kerndoelen. In de meeste hoofdstukken zijn verwerkingsopdrachten opgenomen. Deze opdrachten zijn bedoeld om de inzichten uit het hoofdstuk praktisch te vertalen naar de eigen school, klas en context. Docenten die al meer ervaring hebben met het samenwerken tussen MM-vakken voelen zich misschien niet meer zozeer aardrijkskunde- of geschiedenisdocent, maar MM-docent. Voor hen voelt het geven van onderwijs dat bestaat uit verschillende MM-vakken heel natuurlijk. Ook voor deze docenten is het waardevol om vanuit de geactualiseerde kerndoelen met collega's in gesprek te gaan over de eigen MM-schoolpraktijk. Bovendien is er voor de meer ervaren docenten bij een aantal hoofdstukken aan het eind een verdieping opgenomen, te herkennen aan de pagina's met oranje achtergrondkleur.

In dit handboek wordt vooral aandacht besteed aan vakdidactische kennis die relevant is wanneer er wordt samengewerkt tussen MM-vakken. Vakdidactische kennis is kennis die ervoor zorgt dat docenten hun inhoudelijke kennis kunnen vertalen naar de leerlingen. Dit wordt internationaal *Pedagogical Content Knowledge* genoemd (PCK).² Maar docenten moeten niet alleen kennis hebben, ze moeten er ook naar kunnen handelen in de klas. Het gaat dus om vakdidactische handelingskennis. Deze handelingskennis bestaat uit vijf componenten, die in dit boek systematisch aan de orde komen:

1. didactische technieken of strategieën;
2. kennis van de leerlingen;
3. kennis van assessment of evalueren;
4. kennis van het curriculum of leerplan;
5. doelen en visie van de docent.

Het vergt veel van docenten om vakinhoudelijke, vakdidactische en pedagogische kennis en vaardigheden flexibel in de praktijk toe te passen. Dit kan extra complex zijn wanneer docenten het vak MM of een samenwerking tussen MM-vakken vorm moeten geven. Docenten moeten, in dat geval, de vakdidactische kennis van verschillende MM-vakken met elkaar combineren en inzetten.

Het ontwikkelen van vakdidactische expertise vraagt tijd. Uit onderzoek blijkt dat docenten vakdidactische kennis vooral ontwikkelen door ervaring op te doen. Daarnaast helpt het om te praten met collega's en leerlingen, terug te blikken op lessen, een vakdidactische cursus te volgen en literatuur zoals dit handboek te lezen.

Eindnoten Hoe gebruik je dit boek?

- 1 Van Gelder, L., Van den Berghe, A.F.M., Peters, J.J. & Pool, T.O. (1971). *Didactische analyse: Werk- en studieboek*. Wolters-Noordhoff.
- 2 Shulman, L. (1986). Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching. *Educational Researcher*, 15(2), pp. 4-14.
Zie voor een toegankelijk artikel: Tuithof, H. & Smets, W. (2023). Van theorie naar praktijk: Vakdidactische kennisontwikkeling van beginnende geschiedenisdocenten. *Kleio*, 4(64), 48-51. <https://www.vgnkleio.nl/lessen/didactiek-artikelen-kleio-4-2023/>